

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΜΕΣΟΥ

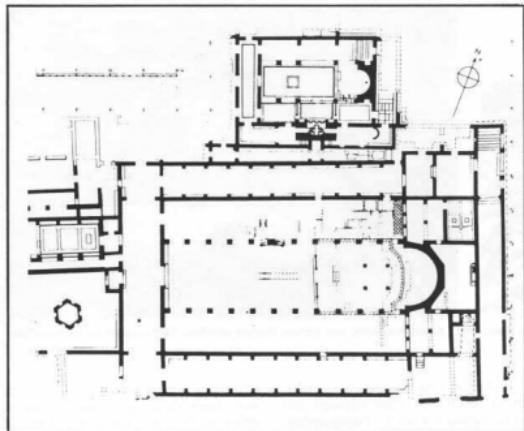
Ιστορική αναδρομή και τα πρώτα μνημεία

Στην πόλη της Λεμεσού και στη γύρω μητροπολιτική περιφέρεια διασώζονται αναρίθμητες εκκλησίες και μοναστήρια και άλλα θρησκευτικά μνημεία, μάρτυρες της μακριάνης ιστορίας του χριστιανισμού στο χώρο αυτό. Ξεκινώντας από την εποχή των παλαιοχριστιανών βασιλικών και των μαρτυριών, περνούμε στις αλλεπάλληλες καταστροφές των αραβικών επιδρομών που αρχίζουν το 647, για να φθάσουμε στην περίοδο ανασυγκρότησης και αναδόμησης με την απελευθέρωση της Κύπρου από την αραβική επικυριαρχία το 965 από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά. Το 1191 φθάνει στη Λεμεσό ο βασιλιάς της Αγγλίας Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος πηγαίνοντας στους Αγίους Τόπους. Αυτό το πέρασμα του Ριχάρδου σήμανε την απαρχή νέας περιόδου. Οι Άγγλοι κατέκτησαν το νησί και το πούλησαν στους Νάιτες, αλλά λίγους μήνες αργότερα το αγόρασε ο γαλλική οικογένεια των Λουζινιανών για να το μετατρέψει σε ανεξάρτητο βασίλειο, το οποίο ενώθηκε αργότερα με εκείνο της Ιερουσαλήμ. Η τελευταία Λουζινιανή βασίλισσα, η Αικατερίνη Κορνάρο, ενετικής καταγωγής, θα παραχωρήσει το βασίλειο της Κύπρου στη Βενετία το 1489. Στο μετάξι οι προστριβές μεταξύ Ενετών και Οθωμανών αυξάνονται και το 1570 οι τελευταίοι εισβάλλουν στην ηνησί και γίνονται απόλυτοι κυρίαρχοι του το 1571, για να παραμείνουν μέχρι την αγγλοκρατία που διήρκεσε από το 1878 μέχρι το 1960.

Όλοι αυτοί οι αλλεπάλληλοι κατακτητές άφησαν στο πέρασμά τους τη σφραγίδα του πολιτισμού τους, αισθητή πολλές φόρές και στη θρησκευτική τέχνη του νησιού (αρχιτεκτονική, γλυπτική, ζωγραφική, χαρακτική, μεταλλοτεχνία κλπ). Όμως ο συντηρητισμός αλλά συνάμα και η ζωτικότητα της θυζαντινής τέχνης συνεπέλεσαν στη διατήρηση της αρχέτυπης παράδοσης που συνέχισε τη δημιουργική της εξέλιξη μέχρι την έκλειψη της μεταβυζαντινής τέχνης στο νησί.

Σοφοκλής Σοφοκλέους

Αρχαιολόγος - Ιστορικός της τέχνης

1. Κάτοψη της βασιλικής και του βαπτιστηρίου. Ακρόπολη Κουρίου. 5ος αιώνας.

Η Λεμεσός και τα χωριά που ανήκουν σήμερα στη μητροπολιτική της περιφέρεια δεν αποτέλεσαν εδαίρεση στην ιστορική κοινωνία και πολιτισμική αυτή εναλλαγή μέσα στον ευρύτερο κυπριακό χώρο, που προκάλεσε την αδυνάτητη μοίρα και τη γεωγραφική θέση του νησιού με σύμμαχο το χώρο. Η ίδια η εκκλησιαστική ιστορία που εξετυλίχθη από τη πρώτη χριστιανικά χρόνια στο σημερινό γεωγραφικό χώρο της Μητρόπολης Λεμεσού μαρτυρεί, τόσο μέσα από ιστορικά γεγονότα, δούς και μέσα από τα μημεία τέχνης και τις γραπτές πηγές που μας άφησαν, αυτή την αλληλουχία των συμβάντων κατά μήκος μας ιστορικής διαδρομής δύσκολης ως επί το πλείστον.

Μετά το πέρασμα των Αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα και του νεαρού τότε Μάρκου, ο χριστιανισμός αρχίζει να επανέπνευται στην νησί και η λατρεία να οργανώνεται. Οι πρώτες Επισκοπές στην περιοχή της σημερινής Λεμεσού αναφύνονται στον Αμαθύντα και στο Κουρίου. Μετά το διάταγμα της ανεβίθησειας, το 313, οι χριστιανοί μπορούν πια να ξτίζουν ελεύθερα χώρους λατρείας. Παλαιοχριστιανικές βασιλικές ήθηναν στο φως από την αρχαιολογική σκαπανή στις ακροπόλεις του Κουρίου (εικ. 1) και της Αμαθύντας, αλλά και σε άλλα σημεία των δύο πόλεων, καθώς και στην Άλασσα. Στο Μετάνια, ανατολικά του σταδίου του Κουρίου ανεσκάφη μια μικρή τρίκλιτη βασιλι-

κή του 5ου αιώνα, ενώ στην τοποθεσία Σεραγιά του παρακείμενου χωριού της Επισκοπής υπάρχει αλλή τρίκλιτη βασιλική που κτίστηκε μάλλον μετά την καταστροφή του καθεδρικού στην Ακρόπολη του Κουρίου από τους Άραβες. Στην Αμαθύντα, εκτός από τη βασιλική πάνω στην Ακρόπολη, που ανεσκάφη τα τελευταία χρόνια από τη Γαλλική Αποστολή, βρέθηκε κι αλλή στο διπλανό υψηλό Βίκλες, πλάι στο σπήλαιο της Αγίας Βαρβάρας και ακόμη μα στην κάτινη πόλη δίπλα από το λιμάνι. Όμως και Μαρτύρια φαίνεται να ανοικοδομήθηκαν πάνω σε τάφους Αγίων, όπως σ' εκείνη των Αγίων Ρηγών και Ορέστη στη Φασούλλα, όπου φονεύθηκαν σε χώρους συνδεδεμένους με άλλα γεγονότα και βαύματα. Επίσης ο τάφος του Αγ. Ερμογένη (ίσως να έζησε τον 4ο αιώνα), στην ελληνιστική - ρωμαϊκή νεκρόπολη του Κουρίου, καλύπτεται από υψηλόντιμο μονόκλιτο καμαροσκέπαστο ναό (βος αιώνας); που ίσως να αντικατέστησε παλαιότερο κτίσμα (μαρτύριο;) που καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των αραβικών επιδρομών. Επίσης υπήρχε βαπτιστήρια για τις ανάλογες τελετουργίες ανάγκες, όπως για παραδείγμα εκείνον δορύφορος της βασιλικής στην ακρόπολη του Κουρίου (εικ. 1).

Οι αραβικές επιδρομές, που αρχίζουν το 647, προέβησαν αλλεπάλληλες καταστροφές, μετακινήσεις του παραλιακού πληθυσμού προς την ενδοχώρα, στα θουνά, ή στο

εξωτερικό και συνεπώς το μαρασμό ή και την εγκατάλειψη των παραδοσιακών χώρων λατρείας. Ελάχιστα είναι τα γνωστά σύνματα των τότε Επισκόπων του Κουρίου και Αμαθύντας.

Με την άλευση της Φραγκοκρατίας (1192), οι δύο αυτές επισκοπές θα συμπτυχθούν σε μιά, μέχρι την άφιξη των Οθωμανών (1570/71). Ο εκάστοτε Επισκόπος Αμαθύντας και Κουρίου θα έχει την έδρα του στα Λεύκαρα, γι' αυτό θα ονομάζεται και Επισκόπος Λευκάρων. Σε γραπτά κείμενα διέπουμε πώς η φήμη του ήταν εκείνη του «Επισκόπου Αμαθύντας, Προέδρου Νεμεού και Κουρίου».

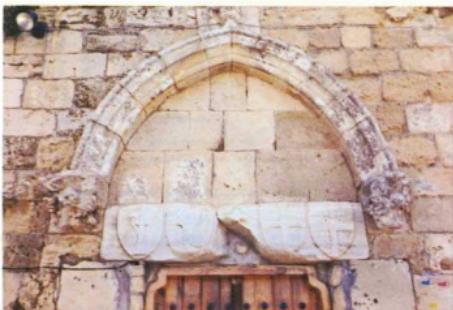
Κατά την τουρκοκρατία, η Επισκοπή της Αμαθύντας και του Κουρίου ενώθηκε με εκείνη του Κιτίου, της οποίας το όνομα επικράτησε τελικά στον τίτλο των Επισκόπων. Έτσι, μέχρι και το 1974, η δικαιοδοσία των Επισκόπων Κιτίου επεκτείνεται από τη Λάρνακα μέχρι και τη Λεμεσό. Δεν είναι παρά στις 13 Αυγούστου του 1973, που η Ιερά Σύνοδος της Κυπριακής Εκκλησίας αποφάσισε μεταξύ άλλων και την ανακαριέψη της περιφέρειας Λεμεσού σε Εξωριατή Μητρόπολη της οποίας πρώτος Επισκόπος είναι από το 1974 ο Χρύσανθος Α'. Αυτή περιλαμβάνει σήμερα τους Δήμους Λεμεσού (22 ενορίες), Πολεμιδών (1 ενορία), Μέσα σε Γειτονιάς (1 ενορία) και Αγίου Αθανασίου (1 ενορία), 78 κοινότητες, 8 προσφυγικές κοινότητες και 4 μονές.

Μοναστήρια

Στη σημερινή περιφέρεια Λεμεσού έχουν επαναλειτουργήσει τέσσερα από τα παλιά μοναστήρια, εκείνα του Αγ. Γεωργίου Στηλαρά, της Παναγίας της Σφαλαγγιώτισσής, της Παναγίας του Γλωσσα και του Αγ. Νικολάου των γάτων. Τα υπόλοιπα, είτε είναι σήμερα εγκαταλειμμένα και ερειπωμένα, είτε διασωθήκε μόνο το καθολικό τους ή έχουν εξαφανιστεί τελείως και η μόνη μνήμη που παραμένει γι' αυτά είναι οι γραπτές πηγές και καμιά φορά μόνο η προφορική παράδοση, ακόμα και το τοπωνύμιο της περιοχής. Εικόνες και άλλα αντικείμενα από τέσσερα μοναστήρια διασωθήκαν σε εκκλησίες κοντινών χωριών. Οι μέχρι σήμερα καταγραφές εκκλησιών, μοναστηρίων και των αντικείμενων που περιήχουν, που ανέλαβαν μέσα στα πλαίσια της ίδρυσης Μουσείου από τη Μητρόπολη Λεμεσού, διέδειν ότι περισσότερα από 20 μοναστήρια λειτούργησαν παλιά σ' αυτή την περιοχή.

2. α. Νότια άψη του καθολικού της μονής Αγίου Νικολάου πριν από την αναστήλωση.

3. Άγιος Νικόλαος των γάτων. Βόρεια είσοδος. Λεπτομέρεια με τα οικόπεμπα.

Η Μονή Αγίου Νικολάου των γάτων (Εικ. 2-3)

Σύμφωνα με την παράδοση, η Αγ. Ελένη, επιτυρέφοντας από την Παλαιούντη στην Κωνσταντινούπολη, στάθμευσε κοντά στο ακρωτήριο της Λεμεσού (στο σημερινό βασιλικό ποταμό). Το νησί ήταν «έρημο» και η περιοχή του ακρωτηρίου γεμάτη φίδια. Αφού πήγε πίσω στην Πόλη, διευθέτησε δια μέσου του για της να αποσταλεῖ στην Κύπρο σαν πρώτος κυβερνήτης ο Δούκας Καλόκαι-

ρος. Αυτός είχε εντολή να οικοδομήσει μοναστήρι στην περιοχή του Ακρωτηρίου και να το παραχωρήσει σε μοναχούς υπό τον όρο να εκπρέφουν τουλάχιστον 100 γάτους στους οποίους να δίνουν φαγητό μόνο το πρωί και το βράδυ, ώστε να κυνηγούν τα φίδια κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το μοναστήρι φάνεται να κτίστηκε περί τα τέλη της τρίτης δεκαετίας του 4ου αιώνα. Λειτούργησε μέχρι και τον 180-190 αιώνα, περνώντας από φάσεις ακμής, κατα-

στροφών, εγκατάλειψης, ερήμωσης και ανοικοδόμησης, όπως μαρτυρούν οι ιστορικές πηγές αλλά και η ίδια η κατάσταση των κτισμάτων. Διάφοροι χρονογράφοι και ταξιδιώτες αναφέρουν συχνά τη μονή Αγ. Νικολάου κατά τη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας. Σημαντική περίοδος από αρχιτεκτονικής πλευράς είναι από τον 13ο μέχρι τον 16ο αιώνα και τα μέσα του 18ου. Ο C. Enlart εκφράζει τη γνώμη ότι το μοναστήρι εγκαταλείφθηκε και κατόπιν ανακα-

4. Εσωτερική άποψη του πρώτην Μητροπολιτικού ναού Λεμεσού, των Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας.

νίστηκε σε κάποιο στάδιο πριν την τουρκική κατάκτηση του 1570. Η εκκλησία, η καλύτερα διατηρημένη από τα υπόλοιπα κτίσματα, είναι μονόκλιτη. Τα παλαιότερά της μέρη είναι γοτθικού ρυθμού και χρονολογούνται στην περίοδο της φραγκοκρατίας, όπως το σταυροβόλιο στο δυτικό άκρο του κλίτους, μέρος του οποίου αποκαλύφθηκε πάσια από τους επιπρόσθετους μεταγενέστερους τούχους την καμάρα, που κάλυψαν σχέδιον ολόκληρην την εσωτερική τοιχοδομή. Στα τόξα του σταυροβόλιού αυτού, όπως και σε όλα τημήματα των τοίχων υπάρχουν απομεινάρια τοιχογραφιών. Επίσης το ζήγωνα με της θύραις εισόδου με τα τέσσερα οικόσημα (εικ. 3) ανήκει στην ίδια περίοδο. Τον 15ών αιώνα το μοναστήρι πιθανόν να υπέστη διαδοχικές καταστροφές με τις λεπταισίες της Λεμεσού από τους Μαμελούκους της Αιγύπτου, το 1413, το 1425 και το 1426, ίως ακόμη και νωρίτερα από εκείνες των Γενουατών το 1373 και το 1402. Τον 16ο αιώνα μπορεί να προεξήνθηκαν ζημιές στα κτίσματα της μονής κατά τη διάρκεια της λεηθασίας της Λεμεσού από τους Τούρκους το 1538 και των σεισμών του 1567 και 68. Στα χρόνια που ακολούθησαν την τουρκική εισβολή του 1570 και την προσάρτηση της Κύπρου στην οθωμανική αυτοκρατορία, οι πληροφορίες για τη μονή είναι αλληλοσυγκρουόμενες: πότε αναφέρεται εκδίωξη των μοναχών από τους Τούρκους και πότε επιβεβαιώνεται η κανονική λειτουργία της μονής. Το 1608 ο ταξιδιώτης Beaumauν αναφέρει ότι υπήρχαν καλόγηροι. Πάντως σε κάποιο στάδιο πριν τον 18ο αιώνα η μονή πρέπει να εγκαταλείφθηκε, διότι ο Μητροπολίτης Κίτιου Μακάριος Α' (1737-76) την δρήκε ακατοίκητη και την ανακαινίσεις. Σχετικές πληροφορίες αναφέρονται σε κώδικα της τότε εποχής που διασώθηκε στη Μητρόπολη Κίτιου: «Ο Ἅγιος Νικόλαος του Ακρωτηρίου, ήτο θεράνιν και ακατίκητος και ανεκανιάθη παρ' εμού ωστόν Μοναστήριν πρας (=πατέρες), με ζευγάρια, με περβόλια και δεξαμενή καινούργιαν, με σκεύη της εκκλησίας και κελλία διάφορα, με όλα του τα υποστατικά, δια τα οποία εξώδευσαν μεν ἐώς τρία πουνγγεία και επέκεινα, αλλ' ἔστωσαν εις μηνύμωνον». Στο 18ο αιώνα φαίνεται να χρονολογείται και η παλαιότερη εικόνα που διασώθηκε στη μονή, εκείνη του Άγιος Νικολάου: ο Ἅγιος παρουσιάζεται στο κέντρο και στο περιγύρο υπάρχουν μικρογραφημένες οικνής από τη ζωή του. Το μοναστήρι έπεσε και πάλι σε παρακμή σε μεταγενέστερο στάδιο, όμως η

ημερομηνία 1801 που συνοδεύει προφυλακτικό σταυρό πάνω σε πέτρα, που δρήγηκε ανάμεσα στα ερείπια των κτισμάτων πρέπει να αντιστοιχεί σε κάποιες εργασίες που έγιναν τότε. Τόσο ο Cesnola δύο και ο C. Enlart, κατό το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, βρήκαν τη μονή εγκαταλείφιμη με την εκκλησία σε αρκετά καλή κατάσταση και τα γύρω κτίσματα ερειπωμένα. Σωστικές επεμβάσεις έγιναν επι αγγλοκρατίας, και συμπληρωματική αναστήλωση το 1982 και έκτοτε κατοικείται από δύο μοναχές.

Εκκλησίες

Αναριθμητές εκκλησίες, παλιές και νεώτερες, παρεκκλήσια και άλλοι ιε-

ροί χώροι (αγιάσματα, σπήλαια, χώροι όπου υπήρχαν παλιά εκκλησίες...) συναντώνται απ' άκρου σ' άκρο στη μητροπολιτική περιφέρεια. Από τα τόσα δείγματα μνημείων παρουσιάζεται πιο κάτω μόνο ένας ελάχιστος αριθμός:

Δήμος Λεμεσού

Στην ίδια την πόλη της Λεμεσού δεν διασώθηκαν πολύ παλιές εκκλησίες λόγω των συνεχών ανοικοδομήσεων που υπέστησαν στο πέρασμα του χρόνου.

Στα κτίσματα του τζαμιού Kebir διασώθηκαν τημήματα από μεσαιωνική εκκλησία, ίως εκείνη της Αγ. Αικατερίνης, που ενσωματώθηκαν σ' αυτό. Κατά τη διάρκεια των εργασιών

5. Κεντρικό τμήμα εικόνας με ένθρονη δρεφοκρατούσα Παναγία. Καθεδρικός Αγ. Νάπας.
Τέλη 15ου - πρώτο μισό 16ου αι.,

6. Βορειοανατολική όψη του ναού της Αγ. Αναστασίας στα Πολεμίδια. 14ος αι.

7. Το αββαείο της Παναγίας των Καρμηλιτών. Νάός, βόρεια όψη. Πολεμίδια. 14ος αι.

της ανακαίνισης και επαναλειτουργίας του τζαμιού, μετά το 1974, αποκαλύφθηκε τοιχογραφία Αγίας (Ιωας της Αικατερίνης) σύμφωνα με τις μαρτυρίες, η οποία καλύφθηκε και πάλι με κονίαμα και η τύχη της είναι αθέατη.

Μεσαιωνικός λατινικός ναός υπήρχε στον χώρο του σημερινού μητροπολιτικού ναού. Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής των θεμέλιων του σύγχρονου ναού, στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950, ήλθαν στο φως από τη σκαπάνη του Τιμήματος Αρχαιοτήτων μεσαιωνικοί τάφοι, που μεταξύ άλλων περιείχαν και πορρές ιερέων. Επιτάπιες στήλες, ενεπίγραφες με μεσαιωνική γαλλική γραφή, διετηρούντο στον περιβόλο του παλιού ναού που κατεδαφίστηκε για την ανοικόδημηση του νέου. Μερικές που διασώθηκαν εκτίθενται σήμερα στο Μεσαιωνικό Μουσείο στο κάστρο της Λεμεσού.

Στο νεκροταφείο του Αγ. Νικολάου οώστε παλιό μονόκλιτο καμαροσκέπαστο κτίσμα που χρηματεύει σαν οστεοαποθήκη. Ιωάς κάποτε να ήταν το παλιό παρεκκλήσι, προτού ακόμα κτιστούν οι δύο μεταγενέστεροι ναοί.

Δείγματα μεταγονθικής απλοποιημένης αρχιτεκτονικής είναι μεταξύ άλλων ο ναός του Αγ. Αντωνίου, εκείνος της Αγ. Φιλας (=Φωλάδεως) που κατεδαφίσθηκε από το παλιό ναός της Αγ. Νάπας και ο ναός των Αγ. Ανδρονίκου και Αθανασίας που ήταν κάποτε μητροπολιτικός ναός.

Νάός Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας (παλιός μητροπολιτικός) (εικ. 4)

Βρίσκεται πολύ κοντά στην παραλία πίσω από το παλιό Μητροπολιτικό Μέγαρο. Είναι μονόκλιτος ναός που καταλήγει σε πολυγωνική αψίδα. Κα-

λήγεται με απλοποιημένης μορφής σταυροβόλιο που χωρίζονται κάθε φορά από ένα οεξόδυρο τόξο. Οι πλάγιοι τοίχοι είναι χονδροί για να αντέχουν στο βάρος της οροφής που μεταποιεύται στα αυτούς και ενδυναμώνονται με αντριδείς. Από τις υδρορρόπες, ιδιαιτέρω ενδιαφέροντα παρουσιάζεται με σχήμα ανθρωπομορφής προσωπίδας, στη νοτιοανατολική γωνία, που ίωνα για πρέρχεται από παλαιότερο γοτθικό κτίσμα. Ο ναός αυτού κάπηλε το 1860 ή λιγο καιρό νωρίτερα και αμέσως μετά ακολούθησαν διάφορες επιδιορθώσεις. Αντικαταστάθηκε όλη σχέδιος της Ηλιάνην επιπλώση και οι εικόνες. Επιγραφή πάνω στο προσκυνήταρια αναφέρει ότι το τέμπλο του ναού «εχρισθήσαν» το 1860. Τιμήματα του παλιού εικονοστασίου και παλιές εικόνες, με ίχνη απανθράκωσης, διαφύλασσονται στο γυναικωνίτη, μεταξύ των οποίων δύο του Τιμίου Προδρόμου, μια των Αγ. Ανδρονίκου και Αθανασίας, μια των Αγ. Γεωργίου, μια του Χριστού και άλλες.

Παλιός ναός Παναγίας της Αγ. Νάπας

Ο σημερινός καθεδρικός της Αγ. Νάπας κτίστηκε στο χώρο του παλιού μετοχίου της ομώνυμης μονής που δρισκεται στην επαρχία Αμυκώστου. Ο ναός του μετοχίου αυτού είχε κτιστεί το 1738 και αγιογραφήθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα. Κατεδαφίστηκε λίγο πριν το 1891, ημερομηνία θεμελίωσης του νέου σημερινού ναού. Παλιές εικόνες που ήταν αυτόν και όλες του εικονοστασίου του, ο Εσταυρωμένος με τα λυπτήρα και τα θημόδυμα, έργα του Ιερομονάχου Ιωαννίκιου και του μαθητή του Νεκταρίου (1740-1754), διαφύ-

λάχτηκαν στο νεώτερο ναό. Η προσκυνητική εικόνα της Παναγίας (εικ. 5) είναι η παλαιότερη που διατηρήθηκε και μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 15ου με πρώτη πεντηκονταετία του 16ου αι. Άλλη εικόνα με την προτομή της Παναγίας είναι της κρητικής σχολής, χρονολογείται σταν 16ο με 17ο αι. και φέρει επίσης επεμβάσεις του Κορνάρου με χρονολογία 1787. Επιτάφιες στηλές του 18ου και 19ου αιώνα αώνται από το παλιό νεκροταφείο στο βορειοανατολικό περιβόλο του προγενέστερου ναού βρίσκονται σήμερα σε διάφορους άλλους τόπους (νέο κομμητήριο Αγ. Νικολάου, Μητροπολιτικό Μέγαρο, αυλόγυρος του νέου ναού...).

Δήμος Πολεμιδών

Στα Πολεμίδια υπάρχει αξιόλογη διτρουλή βυζαντινή εκκλησία του 14ου αιώνα (εικ. 6) αφιερωμένη στην Αγ. Αναστασία, οπου διασώνονται και τοιχογραφίες. Ορισμένα μέρη στο νότιο τμήμα του ναού κατέρευσαν και ανοικοδομήθηκαν σε κάποιο στάδιο. Το ίδιο το κτίσμα, αλλά και οι τοιχογραφίες βρίσκονται σε ορκετά σώματα κατάσταση και πρόκειται να συντηρηθούν.

Βορειώς των Πολεμιδών, σε τοποθεσία με πανοραμική θέα προς τη θάλασσα, υπήρχε το μεσαίωνα η λατινική μονή του τάγματος των Καρμηλιτών, αφιερωμένη στην Παναγία. Από αυτή διασώθηκε ο ναός και ορισμένα άλλα κατάλοιπα (εικ. 7). Αυτό το μικρό αββαείο κτίστηκε το 14ο αιώνα, ίων σε βασιλείους του Πέτρου Α' (1358-69). Αναφέρεται στο έργο του Στέφανου Λουζινιανού κατά το δεύτερο ήμισυ του 16ου αιώνα μετά την τουρκική εισβολή. Η ακριβής ημερομηνία εγκατάλειψης

της μονής δεν είναι γνωστή. Το όνομα της ήταν παρέμεινε, και μέχρι σήμερα οι κάτοικοι των Πολεμίδων την ονόμαζαν Παναγία Καρμετσίδων, την Παναγία Αγγελοτάπια, υπάρχει εικόνα της Παναγίας του 19ου αιώνα που φέρει τον τίτλο «Παναγία η Καρμετσίδων». Εξ αλλού, ο ναός της μονής (εικ. 7) είναι σημερανό θρόβδιο παρεκκλήσι και τα αγίασματα κοντά σ' αυτόν θεωρείται βαυματουργό. Από τα κτίσματα της μονής ελάχιστα διατηρούνται. Η εκκλησία κτίστηκε σε απλοποιημένο γυθικό ρυθμό. Είναι μονοκύριλ με υψηλόγεμμα αιώνα και καλύπτεται από ουρώφορη καμάρα που υποστρέφεται στη μέση από ένα τέρα. Στο σημείο ένωσης της καμάρας με τον βόρειο και νότιο τοίχο, στο επαντερικό του ναού, υπάρχει ανάγλυφη κορνίτιδα. Η Αγία Τράπεζα διατηρείται στην αρχεπίτηνη της μορφή, όπως και το λαϊκότερο διάποδο, τα αψιδωτά παρθίνια και οι εισόδοι. Στα δυ-

8. Εικόνα του Ιωάννη Προδρόμου. Μονάρι, Καθολικό μονής Αγαπούντη. Τύπος στα Μετσόπολες Αχαΐας, 1530.

τικά υπήρχε εξανάρθηκας από τον οποίο διαπρούνται μόνο οι πρόσδο-
λοι της βρέσιας και νότιας αψίδας
πάνω στο δυτικό τοίχο του ναού με
ανάγλυφα μοτίβα μεταξύ των
οποίων και μια μωρή καρπούζιτη μο-
ναχού. Στα βόρεια, υπήρχαν τα
μαναστικά κτίρια γύρω από εσωτερική
αυλή, όπου υπήρχε ένα πηγάδι, μια
μιλόπετρα και τα καταλόγου δια-
πρεκλήσιμων εννοματωμένων στο
δύο τοίχου του ναού (εικ. 7). Τημή-
ση απιτάφων απτηλών με επιγραφές
σε κεφαλογράμματη γοτθική γλα-
κή γραφή διαπρούνται στο εσωτε-
ρικό του ναού.

Αλλά μεσαιωνική φράγκικη εκκλη-
σία υπήρχε επίσης στο πολεμιδιό
στο χώρο που ήφει μέχρι σήμερα
την ονομασία «φραγκοκλήσια». Σ
αυτό το χώρο διατέρπειο μέχρι το
1899 (Ιωάννης και αργότερα) ωρόποιο
από ισοδομήμενες πέτρες, ορισμένες με
ανάγλυφο διάκοσμο, σύμφωνα με
τον C. Enlart. Σήμερα δύναται πιστά
δεν έχει απονεύει στο χώρο της

φραγκοκκλησιάς που μου υπεδείχθη από ηλικιωμένα άτομα των Πολεμιδιών.

Πελέντρι

Το χωριό αυτό ήταν μεσαιωνικό φεουδό. Γνωστότεροι άρχοντές του ήταν ο πρύκηπας της Αντιόχειας Ιωάννης Λουζίνιανος (διολογήθηκε το 1374/5), αδελφός του βασιλιά της Κύπρου Πέτρου Α' και οι διάδοχοι του οι οποίοι κράτησαν το φέουδο μέχρι το 1451/2.

Η παλαιότερη εκκλησία του χωριού είναι εκείνη του Τιμού Σταυρού η οποία περιλαμβάνεται στον καταλόγο των μνημεών της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς που ανακήρυξε η Ουνεσκό. Ο αρχικός ναός του 13ου αιώνα ήταν μονόκλιτος με τρύπαλο. Τον 14ο αιώνα προσέτεθο το βόρειο κλίτος που επικοινωνεί με τον κυρίως ναό με τοφεστοιχία. Παρομοιο κλίτος κτιστήκε και στα νοτιά αργότερα. Οι τοιχογραφίες του μνημείου αυτού ανήκουν σύμφωνα με τους Α. και Ι. Στυλιανού στην παλαιολόγεια τέχνη και χρονολογούνται στο 14ο και 15ο αιώνα. Μετάδι πάντα την εικονογραφικής θεμάτων ξεχωρίσουν οι πρωσαργαρίες πεπεμένων με παραλητικές επιγραφές και διάφορους δωρητές, δύο από τους οποίους (άνδρας και γυναικά) συνοδεύουνται από το οικόπεμπο των Λουζινιάνων κάτω από το οποίο υπάρχουν δύο πέρδικες. Ορισμένοι μελετητές ταυτίσουν αυτό το ζεύγος με τον πριγκήπο Ιωάννη Λουζινιάνο και τη γυναικά του. Αξιοσημείωτη τοιχογραφία είναι μεταξύ άλλων και η συνάντηση της Παναγίας με την Εισόδει. Στις κοιλιές τους εικονίζονται ο Χριστός και ο Αγ. Ιωάννης ο οποίος υποκλίνεται ελαφρά προς τον Χριστό.

Λουθαράς

Ο Αγ. Μάμας στο Λουθαρά είναι μικρόν μοναδικό εκκλησάκι με ήμικυκλική αψίδα και Εύλινη αψικώντικη στέγη καλυμμένη με πιπέδα κεραμίδια. Κτίστηκε το 1455 και αιγυφράγματος η 1495 από τον Φιλόποιο Γουλιό ο οποίος αιγυφράγματε επισήμως το ναό του Σταυρού της Αγιασμάτων στην Πλατανιάτασα. Από τη κτητορική επιγραφή που ναού πληροφορούμαστε επίσης ότι ο ναός ανοικοδομήθηκε το 1455 δια συνδρομής της πρωτοερέως Χανταντόνιου και οτι οι αιγυφραίρες έγιναν με ξέδοι του λιώνου Κρομίδου, του Κύρου Γεωργίου του Πελεκάνου και των συζύγων τους Ερβίνης και Ελένης. Τα δύο αυτά ανδρόγυνα εικονίζονται γνωστάτα αριστερά και δεξιά της κτητορικής επιγραφής.

Μονάρι

Σε μικρή απόσταση από το Μονάρι υπάρχει η μικρή μονόκλιτη εκκλησία της Άμασογού. Από τα μοναστικά κτίρια μόνο ερείπια διατηρούνται, το καθολικό όμως στέκεται μέχρι σήμερα, αφού υπέστη διάφορες επιδιορθώσεις κατά καιρούς. Τόσο το ίδιο το αρχιτεκτονικό αικόδημα, όσο και οι τοιχογραφίες στο εσωτερικό συντηρήθηκαν ανάμεσα στα 1960 και 72. Κατά τη διάρκεια των εργασιών δρέθηκε στην τοιχόδομη που γέμιες το παράθυρο της αιβίδας του ιερού θησαυρού από 834 μεσαιωνικά κτισμάτα. Το αρχικό κτίσμα του ναού ανάγεται στις αρχές του 12ου αιώνα. Από αυτή τη φάση διατηρούνται στο ανατολικό μέρος τημάτη τοιχογραφίων, όπως εκείνη του Αγ. Αθανασίου του Πενταχτυνήτη και του Αγ. Σπυρίδωνα που ανήκουν στην τεχνοτροπία των Κομητηνών. Η ελαφρά οξύκρουψη καμάρα του ναού, που καλύπτεται από αμφιρροή, έλινινη στέγη με επίπεδα κεραμίδια και το δυτικό σέτωμα, φέρουν τοιχογραφίες του τέλους του 12ου αιώνα ή των αρχών του 13ου. Τοιχογραφίες άλλων δύο μεταγενέστερων περιόδων, της πρώτης πενηνταετίας του 14ου αιώνα και του 16ου, σώζονται στο ναό. Μεταξύ τους και η σκηνή των Εισοδίων της Θεότουκος στο κεντρικό τυφλό τού θόνου τοιχού, με επιγραφή και ημερομηνία 1564. Αυτά τα τελευταία χρόνια, πριν την οθωμανική κατάκτηση του 1570, φινάνεται να έγινε και καινούριο εικονοστάσιο, που διατηρείται μέχρι σήμερα. Μεταξύ των εικόνων που διατηρήθηκαν στο καθολικό, σημαντικές είναι εκείνες της Δεσποσής, μια αμφιφρόσωμη του 1560 με την Παναγία στη μία όψη και την στάυρωση στην άλλη, καθώς και μια του Τιμίου Προδρόμου με ημερομηνία 1529 (εικ. 8), τώρα στη Μητρόπολη Λεμεσού. Αυτή τη τελευταία φέρει στην κάτω αριστερή γωνιά την προσωπογραφία ατόμου σε στάση δέησης που παρουσιάζει τον Κυριακό Καζάρτου στη μνήμη του οποίου αιφερώθηκε η εικόνα μετά το θάνατό του, κρίνοντας από την αναμνηστική επιγραφή που τον συνοδεύει.

Βιθλιογραφία

Ancient Kourion Area (edited by H. Wylye de Swyng). (Nicosia, 1982).
AUPERT P. et M.-C. HELLMANN. Amathonte I: Testimonia I: «Auteurs anciens. Monnayage Voyageurs. Fouilles. Origines. Géographie», (Paris, 1984). pp. 23-54.

CHRISTOU D., Kourion. A complete guide to its monuments and local Museum. (Nicosia, 1986).

DELEHAYE H., in Analecta Bollandiana 26 (1907), p. 271.

ENLART C., L'art gothique et la renaissance en Chypre. II vols. (Paris, 1899).

GUNNIS R., Historic Cyprus. (London, 1936 and 1947).

ΚΑΛΗΡΙΔΗΣ N., 25 μοναστήρια στην Κύπρο, 2 τόμ. (χωρίς ημερομ.).

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Ν.Γ., Τα μοναστήρια στην Κύπρο. (Άρδανα, 1950).

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., «Οι ξυλόστεγοι ναοί της Κύπρου» (Αναντίστοι εκ του Αναντίστοι τόπου επί της 50ετούδης του περιόδου Απόστολος Βαρνάβας). (Λευκωσία, 1975).

ΠΕΡΙΣΤΙΑΝΗ Ι.Κ., Γενική ιστορία της Νήσου Κύπρου. (Σενεκώα, 1910).

ΠΕΡΙΣΤΙΑΝΗ Ι.Κ., «Ο ναός της Αγ. Νότας Λεμεσού. Μια επιλογή», Ειρημερία Λαήνεα, αρ. (675-78) 1539-1542, (8-29 Οκτωβρίου 1910).

ΠΗΑΒΑΚΗ Κ. Η Λευκεσδός σ' άλλους καιρούς, (Λεμεσός, 1977).

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ Ζ., «Νέα στοιχεία για την παραπομή και το έργο της κρητικού ψυχρόφου λαϊκού Κοντράρου στην Κύπρο». Ανεκδότηση έργα και συμπληρωμάτικές πληροφορίες». Στ. Διενέθης Κρητολογικό Συνέδριο. Χανιά Κρήτης 24-30 Αυγούστου 1986.

A. & J. STYLIANOU, The painted churches of Cyprus, (Athens, 1985).

ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ., Τα βυζαντινά μνημεία της Κύπρου, (Αθήνα, 1935).

Συνοέδριον των Αγίων της Κύπρου, τόμ. I, (Λεμεσός, 1902).

USENER H. Der heilige Tychon, (1907).

XAKET, Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου.

ΧΑΤΖΗΠΑΑΤΗΣ Κ., «Κατάλογος των Αρχαιερέων Κύπρου». Εγκόλπιον Εκκλησιαστικού Ημερολογίου του έτους 1986, 1-8.

ΧΑΤΖΗΠΑΑΤΗΣ Κ., «Οι γνωστοί Επισκόποι Λευκάρων στα χρόνια της φραγκοκρατίας και της ενετοκρατίας». Τα Λευκάρα 14 (Απρίλις - Ιουνίος 1986), οδ. 17-20.

monuments of religious art. Countless churches, monasteries and other holy sites are spread all over the diocese area (4 municipalities, 78 villages and 8 refugee housing). They date from the paleochristian era up to the present day. They have been preserved either as ruins, discovered during excavations or as monuments which have been refitted or transformed with the addition of other parts; these changes correspond to their functions throughout the centuries. Other churches or monasteries (abandoned or in use) survived in their original state, but are somewhat damaged. Very few examples have been converted into mosques during the Ottoman period, such as Hagios Georgios at Episopi, where the wall paintings of the original church can be seen under the Turkish pestilence.

Among these abundant ecclesiastic monuments only a few representative examples can be cited here.

The monastery of Hagios Nikolaos ton Ghaton was originally built, according to the tradition, about 330 A.D., but the present building is the result of reconstructions and modifications between the thirteenth and sixteenth centuries, its rehabilitation in the middle of the eighteenth century and the recent reconstructions of some parts.

In the city of Limassol the oldest churches which have survived up to now are those of Hagios Antonios and Hagios Andronikos, specimens of post-Gothic style mixed with Byzantine reminiscences.

A wonderful example of a Byzantine church of the fourteenth century, with two domes, preserving some of its wall-paintings, is that of Hagia Anastasia at Polemidia. Outside Polemidia is the church of the medieval Catholic cloister of the order of Carmelites (fourteenth century), now converted into an Orthodox chapel.

In the village of Pelendi, up on the mountains of the Troodos range, which was a medieval Frankish fief, we can visit the church of Timios Stavros (thirteenth-fifteenth centuries), where there are plenty of wall paintings: it is listed in the Unesco catalogue of World Cultural Heritage.

Finally, another two remarkable churches are to be mentioned, that of Hagios Mamas at Louvaras, painted by Philippou Goul in 1495, and that of Panagia tou Amasgou at Monagri (twelfth-sixteenth centuries), which was formerly a monastery: the oldest painting in its interior dates from the twelfth century and belongs to the Comnenian style.

Churches and Monasteries of Limassol S. Sophocleous

The ecclesiastic history unfolded since the early Christian times in present geographical area of the Diocese of Limassol is marked by all the general characteristics of the history of the church of Cyprus and conditioned by the political, military, social and economic changes that the island underwent for two millennia until now. This historical period can be studied in the particular area of Limassol through its written sources, its oral tradition and its affluent